

Dariusz Piechota

Uniwersytet w Białymstoku

Zakład Badań Źródłowych nad Literaturą XIX i XX Wieku

ORCID: 0000-0002-7943-384X

FILMOWY PORTRET GAŁCZYŃSKIEGO: ODWYK

Odwyk (2011) w reżyserii Krzysztofa Jankowskiego to film krótkometrażowy, który został nagrodzony Grand Prix podczas 10. Międzynarodowego Forum Niezależnych Filmów Fabularnych w Warszawie¹. Produkcja Jankowskiego wpisuje się w szersze zjawisko obecne w najnowszej kulturze popularnej, jakim jest *retelling*, czy opowiadanie historii na nowo². Praktyka ta odnosi się zarówno do literatury, jak i filmu i jest jednym ze sposobów czytania tekstów kultury, zakładającym proces aktywnego uczestnictwa czytelnika / widza w tworzenie sensów tekstów³. W obrębie *retellingu* mieszczą się takie gatunki, jak: historie alternatywne, *steampunk*, *mashup* stanowiące hybrydę genologiczną, powstałą z kontaminacji powieści historycznej i różnych gatunków literatury popularnej⁴. Zjawisko zacierania granicy między sztuką wysoką a niską wiąże się również z kulturą remiksu oraz nurtem recyklingu klasyki literackiej⁵. Z jednej strony utwory te stanowią formę żartu literackiego, z drugiej zaś odzwierciedlają nieustanne „przerabianie tekstów” zaliczanych do klasyki.

Ostatnio zjawisko *retellingu* częściej obejmuje filmy i seriale telewizyjne i występuje w kilku odmianach. Oprócz nurtu będącego ekranizacją klasyki (np. *Sherlock* [2010] na podstawie powieści Arthura Conana Doyle’a; *Nędznicy* [2018] w reżyserii Andrew Daviesa; *Dracula* [2020] produkcji Marka Gatissa i Stevena Moffata)

¹ <https://film.interia.pl/wiadomosci/news-film-o-galczynskim-wygrywa,nId,1801359> [dostęp: 6.09.2023].

² I. Poniatowska, *Retelling. Kilka uwag w kontekście „opowiadania na nowo” literackiego dziedzictwa dziewiętnastego wieku*, [w:] *Reaktywacje dziewiętnastowieczności*, red. A. Dunin-Dudkowska, D. Piechota, A. Trześniewska-Nowak, Lublin 2021.

³ Tamże, s. 13.

⁴ A. Mazurkiewicz, *Polska współczesna powieść historyczna i kultura popularna (prolegomena)*, „Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze” 2016, nr 5, s. 11.

⁵ J. Murphy, *Remix Culture and Literary Mashup* <https://www.alluvium-journal.org/2013/03/26/remix-culture-and-the-literary-mashup/> [dostęp: 10.04.2021].

pojawiły się utwory, w których kluczowym motywem stało się odtworzenie realiów pewnego okresu historycznego. Szczególną popularnością wśród twórców seriali cieszy się epoka pary i elektryczności. Wspomnijmy o *Ripper Street* (2012–2016) opowiadającym o prowadzonym śledztwie w sprawie seryjnego mordercy Kuby Rozpruwacza, czy austriacko-niemieckiej produkcji pt. *Freud* (2020) ukazującej życie twórcy psychoanalizy na tle schyłkowej fazy *fin de siècle'u*. Interesujący jest także serial *The English Game* (2020) przedstawiający transformacje zachodzące w postrzeganiu piłki nożnej jako sportu zarezerwowanego dla klasy wyższej.

W obrębie filmowego *retellingu* możemy wyróżnić produkcje o znanych pisarkach i pisarzach, wśród których dominują dwa warianty. Pierwszy stanowią ekranizacje historii życia autorów klasyki, jak choćby w *Człowieku, który wynalazł Boże Narodzenie* (2017) w reżyserii Bharata Nalluriego, opowiadającym o życiu Charlesa Dickensa, *Zbuntowanym w zbożu* (2017) Danny'ego Stronga nawiązującym do słynnej powieści Jerome'a Davida Salinger'a. Z polskiej kinematografii warto przywołać *Papuszę* (2013) w reżyserii Joanny Kos-Krauze i Krzysztofa Krauze, opisującą życie romskiej poetki Bronisławy Wejs oraz serial *Osiecka* (2020) Roberta Glińskiego i Michała Rosy rejestrujący historię słynnej poetki, autorki tekstów wielu popularnych piosenek.

Drugi wariant biograficznego *retellingu* koncentruje się na pewnych okresach z życia pisarzy. W serialu *Dickinson* (2019) Aleny Smith skupiono się na okresie dojrzewania amerykańskiej poetki, w *Wojaczku* (1999) Lecha Majewskiego ukazane zostały ostatnie dni życia poety Rafała Wojaczka, w *Parę osób, mały czas* (2005) Andrzeja Barańskiego przedstawiono historię przyjaźni Jadwigi Stańczakowej z Mironem Białoszewskim. W wariant ten wpisuje się produkcja Jankowskiego. Twórca *Odwyku* podkreślał, że źródłem inspiracji do nakręcenia filmu stał się epizod z życia Gałczyńskiego, o którym wspomina Czesław Miłosz w *Zniewolonym umyśle*:

Zdarzało się, że Delta lądował w sanatorium dla alkoholików. Rezultaty kuracji nie były dobre. Opowiadano o zwycięstwach Dety w walce z lekarzami w jednym z sanatoriów – jak wieść niosła – zwycięstwo jego było tak całkowite, że lekarze i pacjenci na równi pijani, urządzali na rowerach wyścigi po korytarzach⁶.

Ta drobna anegdota na temat pobytu pisarza w szpitalu psychiatrycznym stała się kanwą filmu krótkometrażowego⁷. Wydaje się, iż reżysera w kreacji

⁶ C. Miłosz, *Zniewolony umysł*, Warszawa 2005, s. 139.

⁷ Gałczyński przebywał kilkakrotnie w szpitalu psychiatrycznym. Kira Gałczyńska w *Pozdrowieniach dla czarodzieja. Korespondencja K.I. Gałczyńskiego* (2005) wspomina, iż poeta borykał się również z depresją: „Fakt kuracji w takim właśnie szpitalu był skrzętnie ukrywany dosłownie przed wszystkimi, co świadczy o ówczesnym stosunku przeciętnego obywatela do

Gałczyńskiego⁸ zainspirował nie tylko ten epizod ze *Zniewolonego umysłu*. Miłosz zwrócił uwagę, że poeta „zdradzał skłonność do ekscentrycznych ubrań, krawaty lubił wiązać na luźny, duży węzeł”⁹. W filmie Jankowskiego jego ekscentryczność zostaje zaakcentowana w niepełnym i trochę niechlujnym ubiorze (brak krawata, przybrudzone buty). Jego artystyczna nonszalancja, jak pisze noblista, „była częścią planu aktorstwa”¹⁰. Spostrzeżenia te mają także przekład na kreację protagonisty kpiarza, poety-cygana o zdolnościach do mistyfikacji i konfabulacji¹¹. Już na początku filmu, kiedy Gałczyński (Wojciech Solarz) odwiedza gabinet lekarza prowadzącego (Andrzej Glazer), w którym na biurku dostrzega filiżankę, snuje opowieść rodzinną o ciotce Jadze, która miała podobną filiżankę w domu. Przedmiot ten spełnia funkcję symboliczną w filmie, gdyż inicjuje „libację alkoholową”. Jankowski powieła również inną anegdotę dotyczącą życia poety-cygana, mówiącą o tym, iż Gałczyński często tworzył wiersze pod wpływem alkoholu. I tak w rozmowie z ministrem zdrowia (Robert Jarociński), notabene będącego również pacjentem szpitala, opowiadającym o swojej wspaniałej żonie, Gałczyński mimochodem tworzy wiersz *Siódme niebo*:

Zima była, gdy wysiadłem z autobusu
i rzuciłem się w twoje ramiona,
i twych włosów, twych wieczornych włosów
ogarnęła mnie woń niezmierzona.

Księżyc zniżył się, błysnął nad klamką,
potem odszedł i wplątał się w drzewo.
Pierścień nocy nad nami się zamknął
i zaczęło się siódme niebo¹².

ludzi z problemami psychicznymi” – K. Gałczyńska, *Pozdrowienia dla czarodzieja. Korespondencja K.I. Gałczyńskiego*, Warszawa 2005, s. 274. Za wskazówkę bibliograficzną dziękuję Panu Wojciechowi Kassowi.

⁸ Na temat biografii Gałczyńskiego pisali: J. Błoński, *Gałczyński 1945–1953*, Warszawa 1955; M. Wyka, *Gałczyński a wzory literackie*, Warszawa 1970; A. Kulawik, *Konstanty Ildefons Gałczyński*, Wrocław 1977; A.Z. Makowiecki, *Trzy legendy literackie: Przybyszewski, Witkacy, Gałczyński*, Warszawa 1980; *Dzieło i życie Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego*, t. 1–2, red. A. Kulawik i J.S. Ossowski, Kraków 2005; J.S. Ossowski, *Szarlatanów nikt nie kocha: studia i szkice o Gałczyńskim*, Kraków 2006; J.S. Ossowski, *Sprawa Gałczyńskiego: szkice z antropologii kultury literackiej*, Kielce 2011; E. Górecka, *Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego gry barwą z wyobraźnią i kulturą*, Bydgoszcz 2012; A. Arno, *Konstanty Ildefons Gałczyński. Niebezpieczny poeta*, Kraków 2013.

⁹ C. Miłosz, dz. cyt., s. 137.

¹⁰ Tamże, s. 137.

¹¹ J. Chłosta-Zielonka, *Legenda poety. Uwagi o recepcji Konstantego I. Gałczyńskiego*, „Bibliotekarz Podlaski” 2019, nr 3, s. 213.

¹² K.I. Gałczyński, *Siódme niebo*, <http://galczynski.kulturalna.com/a-6781.html> [dostęp: 6.09.2023].

Na marginesie warto wspomnieć, iż impulsem do rozmowy na temat żony ministra stały się brudne firanki wiszące w gabinecie lekarza prowadzącego, który pijanemu towarzyszowi nasunęły skojarzenia z włosami ukochanej. Co warto podkreślić, Jankowski często posługuje się komizmem sytuacyjnym, jak choćby w początkowej scenie, w której doktor Wróbel chwali Gałczyńskiego za postępy w terapii, prosząc go o podpisanie dokumentu, który ma być przepustką do opuszczenia szpitala (dodajmy, iż termin ten wypada za miesiąc od jego podpisania przez dyrektora placówki). Gałczyński podpisuje dokument pseudonimem Karakuliambrio, którym posługiwał się w cyklu humorystycznych felietonów poetyckich *Listy z fiołkiem* adresowanych do Szanownego Pana Redaktora, publikowanych na łamach „Przekroju” w latach 1946–1950. Na marginesie mówiąc, intertekstualizm obecny jest w czołówce *Odwyku*, w której w pokoju Gałczyńskiego na podłodze pojawia się słynny cytat: „Życie jest zawsze takie, że jest się w nim, moje złoto, albo zimnym łajdakiem, albo natchnionym idiotą”¹³.

Jankowski w konstrukcji świata przedstawionego często posługuje się groteską. Lekarze prowadzący terapię sami są alkoholikami. W ich biurkach można odnaleźć butelki wódki, którą piją w filiżankach. Na przymusowym odwyku przebywają poeci, dziennikarze, ale także prominentni politycy, jak minister zdrowia. To właśnie on udziela dyspensy w terapii. „Urodzinowa flaszcza” rozpoczyna libację alkoholową, na początku której doktor Wróbel stwierdza: „Lekarze i personel to personel i lekarze, ludzie zdrowi, pić mogą, ale pensjonariusze nigdy”. Oczywiście Gałczyński może pić, gdyż, jak mówi lekarz: „ty masz dziś urodziny”. Komiczne także wydaje się poszukiwanie kolejnych butelek alkoholu. Zwróćmy uwagę na rozmowę między doktorem Wróblem a sanitariuszem Śliwińskim (Mateusz Rusin) na temat wódki:

- A gdzie materializm dialektyczny, co? Ciepłej wody nie ma, tak?
- Nie ma.
- No, a co najlepiej rozgrzewa?
- Wódka.
- A gdzie wódka?
- W szafce za ogórkami?
- To idź.
- No, ale wódki nie ma.
- Jak to nie ma? Wypiliście wszystko kanalie.
- Spirytus z magazynu.
- Jak spirytus?
- No spirytus.

¹³ <https://quotepark.com/pl/cytaty/429456-konstanty-ildefons-galczynski-zycie-jest-zawsze-takie-ze-jest-sie-w-nim-moje/> [dostęp: 7.09.2023].

W gabinecie doktora: od lewej lekarz prowadzący (Aleksander Glazer), minister zdrowia (Robert Jarociński), Gałczyński (Wojciech Solarz). Źródło: <https://egomovies.pl/odwyk/> [18.11.2023]

Wraz z pojawieniem się gąsiora spirytusu na biurku lekarza zmienia się nie tylko technika picia (filiżankę zastępują szklanki), ale także transformacji ulega świat przedstawiony, będący na granicy absurdu i groteski. Przedmioty stanowiące wystrój gabinetu (jak wypchany ptak z rozłożonymi skrzydłami, stary koc, wojskowa czapka) okazują się kluczowymi rekwizytami w zabawie; stary koc staje się płachtą w korridzie, w której Gałczyński jest torreadorem, a zwierzęciem towarzyszącym redaktor Solecki (Maciej Makowski). Minister zdrowia nieustannie podnosi hantle, siostra Dorota (Milena Suszyńska) zaś bawi się hula-hoop z poetą. Uwagę widza przykuwa muzyka – w tle możemy usłyszeć eksperymentalny jak na lata 50. XX wieku *rock and roll*, co dodatkowo podkreśla groteskowość sceny. Dominujące w nagraniu instrumenty, takie jak perkusja, gitara, trąbka, pianino, w połączeniu z energicznym śpiewem wokalisty potęgują wrażenie euforii bohaterów znajdujących się w stanie ekstazy, na co niewątpliwie wpływ ma wypity alkohol. Beztroską zabawę przerywa wtargnięcie dyrektora szpitala. W epizodzie tym Jankowski ukazuje także absurdalność panującego wtedy systemu; pijany minister zdrowia zwalnia dyrektora (Jacek Różański), awansując doktora Wróbla, który mimo bycia w stanie upojenia alkoholowego powiela utarte formułki, stwierdzając, iż nie zawiedzie ministra na nowym stanowisku.

Przymusowy odwyk Gałczyńskiego, podobnie jak ministra zdrowia, kończy się porażką. Dwumiesięczny pobyt w klinice nie przynosi skutecznych rezultatów w walce z chorobą. Z jednej strony alkoholizm w filmie Jankowskiego został

ukazany w krzywym zwierciadle, z drugiej zaś reżyserowi udało się uchwycić niczym w soczewce uzależnienie od alkoholu w kategoriach problemu społecznego. W produkcji tej piją: lekarze po każdej rozmowie z pacjentami, pensjonariusze reprezentujący różne profesje (politycy, artyści, dziennikarze) oraz sanitariusze szpitala psychiatrycznego. Co ciekawe, problem alkoholizmu często pojawia się w najnowszej kinematografii. Wspomnijmy o ekranizacji powieści Jerzego Pilcha *Pod mocnym Aniołem* (2014) w reżyserii Wojciecha Smarzowskiego, w którym oprócz biografii pisarza walczącego z nałogiem, twórca ukazał panoramę społeczną pełną alkoholowych wzlotów i upadków rodaków.

Z nieco innej perspektywy problem ten został ukazany w filmie Marka Koterskiego *Wszyscy jesteście Chrystusami* (2006), w którym reżyser przedstawił destrukcyjny wpływ choroby na najbliższe otoczenie uzależnionego. Bolesne wspomnienia Sylwka o nieustannie pijącym ojcu stanowią próbę rozrachunku z traumatyczną przeszłością; protagonista staje się przedstawicielem grupy osób z syndromem DDA, czyli dorosłych dzieci alkoholików, borykających się z zaniżoną samooceną, lękiem przed utratą kontroli czy nieustannie silną potrzebą akceptacji. Wątek ten rozwija także Konrad Aksinowicz w filmie *Powrót do tamtych dni* (2021), w którym powracający z Ameryki ojciec bezpowrotnie niszczy rodzinę na skutek choroby alkoholowej. Inną perspektywę tego problemu przedstawia Kinga Dębska w *Zabawie, zabawie* (2018) ukazującej wizerunki trzech kobiet uzależnionych od alkoholu. Bohaterki Dębskiej reprezentują różne środowiska (prokurator, lekarz, studentka) oraz grupy wiekowe.

Warto także zwrócić uwagę na konstrukcję *Odwyku*, która nasuwa skojarzenia z tworzonymi przez Gałczyńskiego słuchowiskami radiowymi. Skecze, jak zauważył Tadeusz Bujnicki, przyjmują formę intertekstualną, wpływają na wyobraźnię słuchacza i wywołują wizualne skojarzenia, charakterystyczne dla „teatru wyobraźni”¹⁴. Z reguły skecze to utwory humorystyczne, obudowane zabawnymi komentarzami, dowcipami i anegdotami¹⁵. W *Odwyku* komentarze odautorskie nie są wyrażone bezpośrednio przez twórcę, lecz poprzez pewne aluzje do utworów Gałczyńskiego. Zastosowany komizm sytuacyjny czy groteska odsyłają do okrutnej rzeczywistości czasów stalinowskich. Minimalizm w produkcji Jankowskiego widoczny jest w konstrukcji czasu oraz przestrzeni. Akcja filmu rozgrywa się w ciągu jednej doby – nie znamy dokładnego roku, lecz wiemy, iż jest to 23 stycznia – dzień urodzin poety. Przestrzeń rozgrywających się wydarzeń ograniczona została do dwóch miejsc – gabinetu lekarza prowadzącego oraz podziemnych

¹⁴ T. Bujnicki, *O słuchowiskach radiowych „Kukulki Wileńskiej”*. *Wokół kilku wileńskich rękopisów i maszynopisów Gałczyńskiego*, „Bibliotekarz Podlaski” 2019, nr 3, s. 39.

¹⁵ Tamże, s. 40.

korytarzy, w których doktor Wróbel rozmawia z sanitariuszem na temat alkoholu. Minimalizm obecny jest także w warstwie muzycznej filmu. W motywie przewodnim przewijającym się w całej produkcji dominują proste dźwięki fortepianu, smyczków oraz perkusji, które początkowo tylko tworzą harmonijną kompozycję, po kilku sekundach w spokojną i kojącą melodię wkrada się dysharmonia. Warto także zwrócić uwagę na konstrukcję sekwencji scen, w których reżyser w przenikaniu (*dissolve*) obrazu w obraz zastosował technikę zanikania (*fade in – fade out*), łączącej obraz z pustym kadrem. Technika ta koresponduje z tematyką filmu, gdyż zmieniające się nagle obrazy nasuwają skojarzenia z „urwanym filmem” powstałym na skutek nadużycia alkoholu przez bohaterów.

Dominujący minimalizm w połączeniu z intertekstualnością *Odwyku* otwiera kolejne możliwości „przerabiania” tej drobnej anegdoty z życia Gałczyńskiego na inne formy sztuki, jak słuchowiska radiowe czy jednoaktówki. Epizod z pobytu poety w szpitalu psychiatrycznym w ujęciu Jankowskiego stał się mikronarracją, osobnym utworem, a zarazem artystycznym eksperymentem twórcy. Liczne odniesienia do biografii i twórczości poety bazują nie tylko na *Zniewolonym umyśle* Miłosza, ale również na pracach między innymi Jerzego Stefana Ossowskiego i Adama Kulawika¹⁶. Intertekstualizm oparty na zasadzie cytatu oraz aluzji zachęca widza nie tylko do podjęcia gry – zabawy w rozszyfrowywanie ukrytych znaczeń w filmie, lecz ma także głębszy wymiar – być może opowiadana tu na nowo historia pewnego epizodu z życia Gałczyńskiego zachęci do ponownej lektury jego poezji oraz listów.

Bibliografia

- Arno A., *Konstanty Ildefons Gałczyński. Niebezpieczny poeta*, Kraków 2013.
- Błoński J., *Gałczyński 1945–1953*, Warszawa 1955.
- Bujnicki T., O słuchowiskach radiowych „Kukułki Wileńskiej”. Wokół kilku wileńskich rękopisów i maszynopisów Gałczyńskiego, „Bibliotekarz Podlaski” 2019, nr 3.
- Chłosta-Zielonka J., *Legenda poety. Uwagi o recepcji Konstantego I. Gałczyńskiego*, „Bibliotekarz Podlaski” 2019, nr 3.
- Dzieło i życie Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego*, t. 1–2, red. A. Kulawik i J. S. Ossowski, Kraków 2005.
- Film o Gałczyńskim wygrywa*, [online:] <https://film.interia.pl/wiadomosci/news-film-o-galczynskim-wygrywa,nId,1801359> [dostęp: 6.09.2023].
- Gałczyńska K., *Pozdrowienia dla czarodzieja. Korespondencja K.I. Gałczyńskiego*, Warszawa 2005.

¹⁶ *Dzieło i życie...*, t. 1–2, dz. cyt.

- Gałczyński K.I., *Siódme niebo*, <http://galczynski.kulturalna.com/a-6781.html> [dostęp: 6.09.2023].
- Górecka M., *Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego gry barwą z wyobraźnią i kulturą*, Bydgoszcz 2012.
- Kulawik A., *Konstanty Ildefons Gałczyński*, Wrocław 1977.
- Makowiecki A.Z., *Trzy legendy literackie: Przybyszewski, Witkacy, Gałczyński*, Warszawa 1980.
- Mazurkiewicz A., *Polska współczesna powieść historyczna i kultura popularna (prolegomena)*, „Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze” 2016, nr 5.
- Miłosz C., *Zniewolony umysł*, Warszawa 2005.
- Murphy J., *Remix Culture and Literary Mashup* <https://www.alluvium-journal.org/2013/03/26/remix-culture-and-the-literary-mashup/> [dostęp: 10.04.2021].
- Ossowski J. S., *Sprawa Gałczyńskiego: szkice z antropologii kultury literackiej*, Kielce 2011.
- Ossowski J. S., *Szarlatanów nikt nie kocha: studia i szkice o Gałczyńskim*, Kraków 2006.
- Poniatowska I., *Retelling. Kilka uwag w kontekście „opowiadania na nowo” literackiego dziedzictwa dziewiętnastego wieku*, [w:] *Reaktywacje dziewiętnastowieczności*, red. A. Dunin-Dudkowska, D. Piechota, A. Trzeźniewska-Nowak, Lublin 2021.
- Wyka M., *Gałczyński a wzory literackie*, Warszawa 1970.

Dariusz Piechota

University of Białystok

GAŁCZYŃSKI'S FILM PORTRAIT: *REHAB*

Summary

This article is devoted to the film *Rehab* (2011) directed by Krzysztof Jankowski who was awarded the Grand Prix during the 10th International Forum of Independent Feature Films in Warsaw. Jankowski's production is part of a wider phenomenon presents in the latest popular culture, which is retelling, or telling stories again. The creator of *Rehab* stressed that the source of inspiration to make a film became an episode from Gałczyński's life, which is mentioned by Czesław Miłosz in *Enslaved mind*. The dominant minimalism in combination with the intertextuality of *Rehab*, opens the next possibilities of "processing" of this small anecdote from Gałczyński's life to other forms of art, like radio plays or one -acting. The episode of the poet's stay in the psychiatric hospital in Jankowski's approach became a micronarration, a separate story and also an artistic experiment of the creator. Numerous references to the poet's biography and work are based not only on the *Enslaved mind* of Miłosz, but also on the works of Jerzy Stefan Ossowski and Adam Kulawik. Intertextualism based on the principle of quote and allusions encourages the viewers not only to take up the game – playing in deciphering hidden meanings in the film, but also has a deeper dimension – perhaps the story of a certain episode from Gałczyński's life will encourage to read his poetry and letters again.

Keywords: film, Gałczyński, rehab, retelling.